

UOT 48.41.45

<https://doi.org/10.59849/2218-4783.2024.1.316>

XALİDƏ MƏRDANOVA

MİLLİ VOKAL İFAÇILIĞI SƏNƏTİNİN İNKİŞAF TARİXİNDƏN

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti uzun illəri əhatə edən nəhəng inkişaf yolu qət etmişdir. Bu inkişaf yolunun hər mərhələsi özünəməxsus janr rəngarəngliyini ortaya qoyaraq, milli üslubun formalaşmasında başlıca ifadə vasitələrinin meydana gəlməsi ilə daha böyük nailiyyətlərin əldə olunmasını şərtləndirmişdir. Milli vokal ifaçılığı da özünün məzmunu, mahiyyəti etibarilə milli musiqi mədəniyyətinin inkişafında xüsusi rol oynamış, onun ayrı-ayrı mərhələlərində xalq musiqisi və klassik Avropa vokal ifaçılığı sənətinin sintezi nəticəsində daha mükəmməl sənət sahəsi kimi yetişmişdir. Azərbaycanda milli vokal sənəti bəstəkar əsərlərinin meydana gəlməsi ilə tarixi inkişaf prosesində fərqli istiqamət müəyyən etmiş və yeni təmayüllər əsasında müasir mərhələyə qədəm qoymuşdur. Maraqlıdır ki, musiqi mədəniyyətinin digər sahələri kimi vokal ifaçılığı da qısa zaman içərisində kamil sənət kimi formalaşmış və ən perspektivli yaradıcılıq sahəsinə çevrilmişdir.

Məqalədə Azərbaycanda vokal ifaçılığı sənətinin formalaşmasının ilk illərinə nəzər salınır. Bu sənətin yaranmasında zəruri amil kimi çıxış edən cəhətlərə aydınlıq gətirilir. Qeyd edilir ki, ilk milli operanın yaranması vokal ifaçılığı sənətinin inkişafını təmin etmiş, bu sahədə xalq və Avropa musiqisində ifaçılıq sənətinin özünəməxsus xüsusiyyətləri üzə çıxmışdır. İlk milli əsər olan muğam-opera "Leyli və Məcnun" da əsas partiyaları xanəndələr, muğam sənətinin biliciləri ifa etmişlər. Lakin klassik Avropa opera sənətinin mənimsənilməsi və milli məzmunlu klassik operaların yaradılması vokal sənətinin peşəkar sahə kimi formalaşmasının vacibliyini ortaya qoydu. Ş.Məmmədova, Bülbül kimi görkəmli ustadların mühüm fəaliyyəti nəticəsində milli vokal sənəti əsl təkamül prosesi yaşamışdır. Ən əsası isə Azərbaycan vokal ifaçılığı sənəti özünəməxsusluğu ilə seçilir. Belə ki, bu sənətdə Avropa və milli oxuma sənətinin incəlikləri üzvi şəkildə qovuşdurulur.

Məqalədə eyni zamanda vokal ifaçılığı sahəsində təhsilin mütəşəkkil rolu haqqında danışılır. Bu sahədə görülən işlər diqqətə çatdırılır. Bülbül tərəfindən vokal ifaçılıq sənətinin pedaqoji və metodiki əsaslarının hazırlanmasından bəhs edilir. Vokal ifaçılığının bəstəkar yaradıcılığına təsiri və bəstəkarlarımız tərəfindən vokal musiqisi janrında yazılmış əsərlərin əhəmiyyəti vurğulanır.

Açar sözlər: *Vokal, əsər, ifaçı, təhsil, janr, musiqi, bəstəkar, sənət*

Giriş. Musiqi mədəniyyətində qeyri-adi üslub xüsusiyyətlərinə malik vokal ifaçılığı sənətinin meydana gəlməsi qədim dövrlərə təsadüf edir. Ümumiyyətlə oxuma sənəti əhval-ruhiyyəni səs vasitəsilə ifadə etmək zərurəti ilə əlaqədar yaranmışdır. Vokal ifaçılığı musiqi əsərlərinin ideya məzmununu insan səsi vasitəsilə ifadə edən ən qədim ifaçılıq sahəsidir. Bu, eyni zamanda ifaçının bütün tarix boyu formalaşan təcrübələrə əsaslanan özünüifadə formasıdır. Vokal ifaçılığı ənənə və novatorluğu özünəməxsus harmoniya ilə üzvi şəkildə qovuşdurur. Vokal musiqisində melodiyanın üç mühüm ifa forması var ki, hər bir ifaçı bu formaları vəhdət şəklində qovuşdurduğu anda yaradıcılıq zirvəsinə nail olur. Bunlardan ilki nəğməkar üslub – kantilena, yəni geniş və axıcı oxumaq, ikincisi deklamasiya üslubu, yəni danışıq intonasiyası tərzində, reçitativ oxumaq, üçüncüsü isə koloratur üslub, ifadə bəzəklərdən, pasajlardan çox istifadə etmək, melodiyanın cəld hərəkətinə nail olmaqdır.

Peşəkar vokal sənəti hələ qədim zamanlarda, Antik dövrdə inkişaf etməyə başlamışdır. Homer, Safo, Esxil, Sofokl kimi müəlliflərin əsərlərində bu haqda olduqca çox məlumatlar var. Qədim şərq ölkəsi olan Azərbaycanda isə vokal sənəti digər xalqlarda olduğu kimi ilk başda şifahi ənənəli xalq musiqisi ifaçılarının yaradıcılığında özünün ilk elementlərini formalaşdırmışdır. Oxuma sənəti haqqında Nizami Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvinin poetik məzmunlu

əsərlərində bir sıra nümunələrlə rastlaşmaq mümkündür. Öz yaradıcılığı ilə XI əsrdə Gəncədə aparıcı simalardan biri olan M.Gəncəvi təsadüfi deyil ki, rübailərini musiqinin müşayiəti ilə peşəkarcasına ifa etmişdir. Bu baxımdan o, ilk bəstəkarlardan və ifaçılardan biri kimi qiymətləndirilir. N.Gəncəvinin “Xəmsə”sinə daxil olan “Xosrov və Şirin” poemasında isə dövrün məşhur musiqiçiləri Nakisə və Barbədin saray fəaliyyəti haqqında məlumatlarla qarşılaşmaq mümkündür. Daha sonra muğam milli oxuma sənətinin təşəkkülündə mənbə rolunda çıxış etmişdir və təsadüfi deyil ki, ilk milli opera olan “Leyli və Məcnun”un vokal partiyalarının ifaçıları məhz muğam sənətini dərinlən mənimsəyən sənətkarlar olmuşdur. Məhz muğam sənətinin özünəxas imkanlarının vokal ifaçılığında qovuşdurulması nəticəsində də milli vokal sənəti yalnız özünəməxsus xarakterik cizgilərə bürünmüş, Avropa vokal ifaçılığı sənətinin üslub xüsusiyyətlərinin mənimsənilməsi ilə də mükəmməl sənəti sahəsi kimi inkişaf etmişdir.

Milli musiqidə vokal ifaçılığı sənəti XX əsrin başlarında yaranan ilk milli operalarda vokal partiyalarının peşəkar səviyyədə ifa olunmaq zərurəti ilə əlaqədar yeni sima qazanmışdır. Həmin dövrdə operaların vokal partiyalarının mükəmməl ifası üçün milli kadrların yetişməsinə olduqca böyük ehtiyac var idi. Məlum olduğu kimi ilk milli opera olan “Leyli və Məcnun”da qadın obrazlarını da kişi ifaçılar ifa etmişdir. Bu ilk başda Şərq təfəkkürünə bağlı olaraq həmin illərdə qadınların səhnədə görünməsinə icazə verilməməyindən irəli gələn, digər tərəfdən isə Azərbaycan dilində olan mətnlərin mükəmməl təqdimi üçün bu dildə fikir ifadə edən musiqiçilərin olmamağı ilə əlaqədar ortaya çıxan böyük problem idi. Təsadüfi deyil ki, Ü.Hacıbəyovun “Şeyx Sənan” operasının ilk tamaşasının uğursuzluğa düşər olmasının başlıca səbəblərindən biri Xumar obrazını canlandıran ifaçı T.Boqatkonun solo partiyaların mətnini düzgün oxumamağı olmuşdur. Bununla əlaqədar Ü.Hacıbəyov 1911-ci ildə opera üzərində yenidən işləmiş, hətta H.Cavidin eyni adlı dramı əsasında yeni “Şeyx Sənan” yaratmaq fikrində olmuşdur.

Operalardan müxtəlif partiyaların mükəmməl səviyyədə ifa zərurəti milli vokal ifaçılığı sənətinin formalaşmasını şərtləndirmiş, bu isə öz növbəsində bəstəkar yaradıcılığında vokal musiqisi janrında yazılmış əsərlər külliyyatının meydana gəlməsi və bu sahədə maraqlı sənət nümunələrinin yaranması prosesini sürətləndirmişdir. Bu, musiqi mədəniyyətinin XX əsrdə yeni istiqamət götürmüş inkişaf xəttinin şaxələnərək, daha unikal xarakter almağında əhəmiyyətli amil kimi özünü nümayiş etdirən mühüm cəhətlərdən biri idi. Bu sahədə isə başda Ü.Hacıbəyov olmaqla onun sənət dostlarının fədakar əməyi danılmazdır. Milli musiqi mədəniyyəti tarixində ilk qadın vokal ustası Şövkət Məmmədovanın Ü.Hacıbəyov tərəfindən 1912-ci ildə səhnəyə çıxarılması milli vokal ifaçılığı sənətinin inkişaf perspektivliyinə doğru atılan ən cəsarətli addımlardan biri olmuşdur. Böyük bəstəkar Ş.Məmmədovun sənət fədaisi kimi qiymətləndirərək demişdir: “Cəsarətlə deyərdim ki, Şövkət xanım Məmmədova vokal sənətimizin ilk pioneri olubdur. O, bu sənətin gələcəyi üçün bütün gəncliyini qurban veribdir” [3].

18 aprel 1897-ci ildə Tbilisi şəhərində dünyaya göz açan Ş.Məmmədovanın valideynləri onun musiqi qabiliyyətini kəşf etdikdən sonra həddindən artıq kasıb olmaqlarına baxmayaraq piano alaraq, balaca qızcıqazın sevdiyi sənət ilə peşəkar səviyyədə məşğul ola bilməsi üçün bütün imkanlarını səfərbər etmişlər. Onun professional vokal sənəti haqqında ilk təəssüratları C.Verдинin “Riqolletto” operasının Tbilisidə səhnələşməsi ilə əlaqədar formalaşmışdır. Ş.Məmmədova 13 yaşında general Kazım Mirzə Qacarın qarşısında A.Rubinşteynin “Əzra” romansını, Azərbaycan xalq mahnılarını ifa edir və 1911-ci ildə messenat Hacı Zeynalabdin Tağıyevin köməyi ilə Milanda musiqi təhsili almağa başlayır. 1912-ci ildə bu kömək kəsil-

diyində isə Ş.Məmmədova Bakıda Ü.Hacıbəyovun təşəbbüsü ilə “Ər və arvad” operettasında çıxış edir və tamaşadan toplanan vəsait gənc ifaçının təhsilini davam etdirə bilməsi üçün nəzərdə tutulur. Ş.Məmmədova 1915-ci ildə Kiyev Konservatoriyasında A.Şperlinqin sinfinə daxil olur. Bu illərdə onun tərəfindən söylənilən “Küçələrə su səpmişəm”, “Gəl, gəl, ey mənim maralım”, “Yeri, yeri, küsmüşəm səndən” xalq mahnılarına valeh olan R.Qliyer gələcəkdə bu mahnılardan özünün “Şahsənəm” operasının ayrı-ayrı musiqi nömrələrində istifadə edir. Təsadüfi deyil ki, həmin operada Şahsənəm obrazının ən mahir ifaçılarından biri də məhz Ş.Məmmədova olmuşdur.

1920-ci ildə Kiyev Konservatoriyasını bitirən Ş.Məmmədova doğma Azərbaycana qayıtmış, 1921-ci ildən isə peşəkar opera müğənnisi kimi müxtəlif mədəniyyətlərin təmsilçisi olan ölkələrdə – Rusiya, Fransa, İtaliya, Gürcüstan, İran, Özbəkistanda səhnə alaraq, öz sənətindən yaxşı mənada söz etdirməyə nail olur. Bundan sonra isə o, Milanda yarımçıq qalmış təhsilini davam etdirərək, daha kamil sənətkar kimi yetişir.

1938-ci ildə Moskvada keçirilən Azərbaycan Mədəniyyəti və İncəsənəti Dekadasında R.Qliyerin “Şahsənəm”, M.Maqomayevin “Nərgiz” operalarında baş qəhrəmanları canlandıran Ş.Məmmədova Azərbaycan və dünya opera sənətinin ən nadir incilərindən müxtəlif obrazların ən mahir ifaçısı olmuşdur. O.L.Delibin “Lakme” operasından Lakme, C.Rossininin “Sevilya bərbəri”ndən Rozina, C.Verdinin “Riqoletta”sından Cilda, J.Offenbaxın “Hofmanın nağılları”ndan Olimpiya, C.Meyerberin “Huqenotlar”ından Marqarita Valua, N.Rimski-Korsakovun “Qar qız” operasından Qar qız, M.Qlinkanın “İvan Susanin”indən Antonida obrazlarını o qədər mükəmməl oynamışdır ki, onun ifası istənilən operasevəri əsla biganə qoymamışdır. Azərbaycan operalarından isə o, R.Qliyerin “Şahsənəm”, M.Maqomayevin “Şah İsmayıl”, “Nərgiz”, Ü.Hacıbəyovun “Arşın malalan” operettasından müxtəlif partiyaları özünəməxsus ustalıqla ifa etmişdir. Bakı Teatr Texnikumunun yaradılmasının təşəbbüskarı olan Ş.Məmmədova 1923-cü ildə açılan bu məktəbin uzun illər direktoru olmuşdur. Peşəkar vokal ifaçılarının yetişməsində əzmkarlıq nümayiş etdirən Ş.Məmmədova 1949-cü ildə professoru olduğu Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası, indiki Bakı Musiqi Akademiyasında təhsil alan L.Platonova, F.Əhmədova, O.Qrifov, M.Karlova, L.Şerbakova kimi keçmiş SSRİ-nin müxtəlif bölgələrindən olan gənclərin peşəkar ifaçı kimi yetişməsində əvəzsiz xidmətlər göstərmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Bakıda ictimai-siyasi mədəni mühit. XX əsrin ilk başlarında Bakıda mövcud olan ictimai-siyasi, mədəni mühit fonunda milli vokal sənəti özünün inkişafının başlanğıcı kimi dəyərləndirilən ilk kövrək addımlarını atırdı. Bu istiqamətdə milli opera sənətinin ilk nümunələri əhəmiyyətli rol oynamışdır. Bu əsərlərdə, xüsusilə Ü.Hacıbəyovun “Leyli və Məcnun” operasında rol alan sənətkarlar milli vokal sənətinin formalaşmasında yaxından iştirak edərək, özləri də mahir vokal ustası kimi püxtələşmişlər. Operanın ilk və sonrakı səhnə taleyində Məcnun obrazının ən mükəmməl ifaçısı kimi milli musiqi mədəniyyəti tarixinə düşən Hüseyinqulu Sarabski də belə sənətkarlardan biridir. Təbiidir ki, ilk əvvəllər “Məhərrəmlik” mərasimlərinin “Şəbeh” tamaşalarında rol alan H.Sarabski opera sənəti sahəsində fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq opera müğənnisi kimi qiymətləndirilmişdir ki, bu da onun vokal musiqisi sahəsində zamanla əldə etdiyi peşəkarlıqdan irəli gələn bir məziyyətdir. Böyük qələm ustalarından olan H.Heynenin “Əlmənsur” əsərinin tamaşasında səyyah rolunda çıxış edən H.Sarabskinin “Hicaz” muğamını ifa etməsi onun Ü.Hacıbəyov tərəfindən kəşf olunmağı ilə nəticələnmişdir ki, bəstəkar özünün ilk operasında baş rolu məhz ona tapşırılmışdır. Muğam-

opera olan bir əsərdə Məcnun partiyasını ifa etmək olduqca məsuliyyətli olsa da, bu, milli muğamları dərinləndirən H.Sarabski üçün o qədər də çətin olmamışdır. Lakin opera sənətinin sonrakı inkişaf mərhələsi üçün ifaçıların vokal sənətinin sirlərini mənimsəməsi olduqca əhəmiyyətli idi ki, H.Sarabski də bu sahədə olduqca bacarıqlı olmuşdur. O, milli opera sənətinin ilk tenorudur. Səsinin temperamenti, məharətli ifa tərzini H.Sarabskinin “Leyli və Məcnun”da Məcnun, “Şeyx Sənan”da Şeyx Sənan, “Əsli və Kərəm”də Kərəm, “Şah İsmayıl”da Şah İsmayıl, “Aşıq Qərib”də Qərib, “O olmasın, bu olsun” operettasında Sərvər, “Ər və arvad”da Mərcan bəy kimi yadda qalan obrazlar yaratmasına səbəb olmuşdur.

H.Sarabski 1908-ci ildə “Nicat” cəmiyyəti nəzdində təşkil olunan “Müsəlman Opera Truppası”nın yaradıcılarından biri və solisti olmuşdur. Peşəkar aktyorluq qabiliyyətini kino sənəti sahəsində də sınayan H.Sarabski ilk dəfə 1916-cı ildə çəkilən “Arşın malalan” bədii filmində Əsgər, 1941-ci ildə lentə alınan “Səbuhi” filmində isə Aşıq obrazını canlandırmış, uzun illə A.Zeynallı adına Bakı Orta İxtisas Musiqi Məktəbində, 1945-ci ilə qədər isə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında dərs demişdir.

Milli vokal sənətinin Azərbaycanda mükəmməl səviyyədə inkişafı sahəsində XX əsrin ilk onilliklərində burada formalaşan musiqi təhsili sisteminin əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Bu da qeyd edilməlidir ki, 1895-96-cı illərdə Bakıda A.Yermolayeva tərəfindən yaradılan, daha sonra isə əsasında A.Zeynallı adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbinin təşkil olunduğu musiqi təhsili sahəsində fəaliyyət göstərən ilk məktəbdə vokal ifaçılığı sənəti də peşəkar səviyyədə tədris olunurdu. Lakin onun məzunları arasında milli kadrlar olmamışdır. Ü.Hacıbəyov və silahdaşları tərəfindən formalaşdırılan musiqi təhsili sisteminin bütün pillələrində isə milli kadrların yetişdirilməsi prioritet məsələlərdən biri idi. 1922-1926-cı illərdə fəaliyyət göstərən Bakı Türk Musiqi Texnikumunda Avropa vokal ifaçılığı üzrə sinfə M.A.Kolotova, Şərq oxuma sənəti üzrə sinfə A.Zülalov, xor sənəti üzrə sinfə isə Y.A.Qrossman rəhbərlik edirdi. Statistik məlumatlara görə həmin texnikumun 1923-24-cü tədris ilində Avropa vokal ifaçılığı üzrə 29 nəfər, milli oxuma sənəti üzrə isə 7 nəfər məzunu olmuşdur. Avropa vokal ifaçılığı üzrə 29 nəfərdən 19-u isə qadın ifaçılar idi. 22 may 1925-ci ildə Azərbaycan Opera və Balet Teatrında Ü.Hacıbəyovun “Arşın malalan” musiqili komediyasının növbəti səhnə taleyində əsas obrazların texnikumun tələbələri tərəfindən ifa olunması isə milli vokal sənətinin qısa müddətdə yüksək səviyyədə inkişafına ən bariz nümunə idi. Bu zaman Əsgəri Əbdül Əmiraslanlı, Gülçöhrəni Məhbubə Zeynallı, Süleyman Əli Zülali, Asyanı Teyran Tahirzadə, Cahan xalanı Dursədəf Hüseynbəyli, Soltan bəyi Mövsüm Səlimxanlı, Vəlini Rəsul Quluzadə, Tellini Mirasə İsmayılzadə canlandırmışlar.

Tədrisin rəsmi olaraq 1921-ci ilin 15 oktyabrında başlanıldığı Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası ilə Bakı Türk Musiqi Texnikumunun 1926-cı ildə birləşdirilməsi digər sahələr kimi vokal ifaçılığı sənətinin gələcək inkişafına hesablanmış addım idi.

XX əsrin 20-ci illərində milli operalarda rol alan ifaçı-müğənnilərin peşəkarlığının artırılması sahəsində mühüm işlər görülür. Milli dastanlar əsasında ilk Avropatipi opera olan “Şahsənəm”in yaranması isə bu sahədə işləri sürətləndirir. Xüsusi qəbul edilmiş deklorasiyaya əsasən konservatoriyada “türk şöbəsi” adı altında Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının artistləri fəaliyyət göstərirlər ki, bunlar arasında M.Bağirov, H.Hacıbababəyov, S.Hacıyeva, X.Qacar, H.Rzayeva, Z.Adıgözəlov, Y.Kələntərli, S.Qacar, X.Haqverdiyev, N.Məmmədov, M.Zeynallı, S.Məmmədbəyli, Ə.Sadıxov da var idi. 1925-ci ildə Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrında opera truppasının dram truppasından ayrılması opera sənətində yeni yara-

dıcılıq nailiyyətləri üçün axtarışları şərtləndirir. Bu zaman isə ilk milli operalarda mühüm iş görən sənətkarlar opera truppasının aparıcı simalarına çevrilir. Bu haqda S.Qasımova yazır: “Azərbaycan truppasının əsasını H.Sarabski, H.Terequlov, H. Hacıbababəyov, tarzən Q.Pirimov kimi opera səhnəsinin köhnə ustaları təşkil edirdi. Tədrisən onların ətrafında yeni aktyor qüvvələri birləşdi” [2. s. 13].

XX əsrin 20-ci illərində vokal məktəbinin formalaşması. XX əsrin 20-ci illərində opera sənəti sahəsində aparılan yaradıcılıq axtarışları vokal ifaçılığın sənətinin peşəkar səviyyədə inkişafın şərtləndirdiyi kimi bu sahədə məktəbin formalaşması mühüm əhəmiyyətli yaradıcılıq problemi idi. Bu məqsədlə də konservatoriyada vokal sinfində tədris prosesi hər keçən gün bir az daha peşəkar xarakter alırdı ki, 1925-ci ildə konservatoriyanın vokal ixtisası üzrə fənn birləşmə komissiyasında səhnə mədəniyyəti, vokal ansamblı, opera sənəti, deklamasiya, xor sinifləri birləşirdi. Vokalçıların tədris proqramına italyan dili, diksiya, üzdən oxuma, plastika, yaradıcılıq psixologiyası kimi fənlər də daxil idi. Vokal sinifləri öz proqramları P.Çaykovski, N.Rimski-Korsakov, M.Musorqski kimi görkəmli opera yaradıcılarının əsərləri əsasında hazırlanırdı. Həmin dövrdə xüsusilə opera sinfi tam mənası ilə məhsuldar işləyir. Bu sinfin tədris planı beş ili əhatə edərək, peşəkar vokal-ifaçıların yetişməsində mühüm olan metodları özündə birləşdirirdi. Opera sinfi rus və xarici ölkə bəstəkarlarının müxtəlif operalarından ayrı-ayrı pərdələri tez-tez səhnələşdirir, peşəkarlığın artırılması istiqamətində böyük işlər görürdü.

XX əsrin 30-cu illərində Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında vokal ifaçılığın üzrə kafedrada fəaliyyət göstərən müəllim və pedaqoqların sırası görkəmli musiqi xadimləri ilə daha da dolğunlaşdırılır. 1931-ci ildə M.Məmmədovun (Bülbül) Azərbaycan musiqisinin bədii ifaçılığın üzrə məsləhətçi kimi işə cəlb olunması isə milli vokal ifaçılığın sənətinin rəsmi şəkildə formalaşması demək idi. Bülbül milli musiqi mədəniyyəti tarixinə Azərbaycan vokal ifaçılığın sənətinin banisi kimi düşür. O, eyni zamanda vokal sənətinin əsasları və pedaqoji prinsiplərini hazırlayan musiqi xadimi ünvanı qazanır. Onun bu mənada tarixi missiyasını yüksək qiymətləndirən C.Həsənova-İsmayılova qeyd edir: “Milli professional vokal məktəbinin yaradıcısı Bülbülün ənənələri bütün Şərqi vokal sənətinə böyük təsir göstərmiş, müasir ifaçılarımız üçün gözəl örnəyə çevrilərək bu gün də yaşamaqdadır. Onun vokal sənətindəki tarixi rolu yalnız Üzeyir Hacıbəyovun bəstəkarlıq sənətindəki rolu ilə müqayisə oluna bilər” [1].

22 iyun 1897-ci ildə Azərbaycanın qədim şəhəri Şuşada anadan olan Murtuza Məşədi Rza oğlu Məmmədov (Bülbül) ilk musiqi təhsilini 1907-ci ildə Şuşada mollaxanada almışdır. Bu zaman o, əsasən dini mərasimlərdə, “şəbeh”lərdə iştirak edəcək ifaçı kimi hazırlanmışdır. 1909-cu ildə Gəncəyə köçən Bülbül xanəndə kimi məhz bu şəhərdə məşhurlaşmış, 1911-ci ildə Tbilisidə dövrünün tanınan gürcü müğənnisi ilə tanışlığı nəticəsində isə səhnə fəaliyyətinə başlamışdır. O, 1920-ci ildə Birləşmiş Dövlət Teatrının opera truppasında solist kimi fəaliyyət göstərmiş, Ü.Hacıbəyov ilə tanış olduqdan sonra isə bəstəkarın “Leyli və Məcnun” operasında İbn Səlam, “Əsli və Kərəm”də Kərəm, Z.Hacıbəyovun “Aşıq Qərib” operasında Qərib obrazlarını canlandırmışdır. Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında təhsil alan Bülbül buranı 1927-ci ildə bitirdikdən sonra 1931-ci ildə İtaliyanın Milan şəhərində C.Anselmi, Delliponti və R.Qraninin tələbəsi olaraq konservatoriyada vokal sənətinin sirlərini mükəmməl səviyyədə mənimsəmişdir. O, Milan konservatoriyasını bitirdikdən sonra doğma vətənə qayıtmış və konservatoriyada müəllimlik fəaliyyəti ilə məşğul olmağa başlamışdır. Bülbül milli vokal sənətində xalq ifaçılıq üslubunu Avropa klassik vokal texnikası ilə mükəmməl şəkildə qovuşdurur

dahi sənətkarlardan biridir. Vokal texnikasının mükəmməlliyi nəticəsində o, Ü.Hacıbəyovun “Koroğlu” operasından ən mürəkkəb partiyanı ifa etmək hüququnu qazanmışdır. Təsadüfi deyil ki, Ü.Hacıbəyov həmin obrazı Bülbülün səs tembrinin imkanlarını nəzərə olaraq, məhz onun üçün yaratmışdır.

Bülbülün Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında fəaliyyəti milli vokal sənətinin müasir simasının müəyyən olunmasında əhəmiyyəti ilə diqqət cəlb edir. Onun fədakar zəhməti nəticəsində təhsil müəssisəsinin vokal ixtisasının əhəmiyyəti xalq arasında daha da böyüyür. Bülbül burada 1934-cü ildən etibarən solo oxuma üzrə aparıcı müəllimlərdən biri olur. Onunla yanaşı vokal sinfində keçmiş SSRİ-də tanınmış pedaqoqlar – K.İsaçenko, L.Balanovskaya, K.Knijnikov, R.Karva, S.Qolskaya gənc ifaçılara vokal sənətinin sirlərini öyrədirlər.

20-ci illərin yaradıcı mühitində Bülbül öz fəaliyyəti ilə sadəcə milli vokal məktəbinin təməlini formalaşdırmır, özü də mahir ifaçı kimi tanınmağa başlayır ki, onun 1933-cü ildə SSRİ-də ilk dəfə təşkil olunan İfaçı-Musiqçilərin I Ümumittifaq Müsabiqəsində laureat olaraq III yerə layiq görülməsi heç də təsadüfi hal deyildi.

Konservatoriyanın opera sinfinin tələbələri opera studiyasında 1937-38-ci illərdə müxtəlif bəstəkarların operalarından pərdələri səhnəyə qoyurlar. Həmin illərdə Dövlət Opera və Balet Teatrında da eyni funksiyanı icra edən studiya fəaliyyət göstərirdi. Eyni işi görəcək iki studiyaya ehtiyac olmadığını nəzərə alaraq Bülbül və Ş.Məmmədova opera studiyasının konservatoriyanın nəzdinə verilməsi təşəbbüsü ilə çıxış edirlər. 26-28 may 1937-ci ildə konservatoriyada vokal ifaçılığı üzrə metodiki konfrans keçirilir. Bu konfransda Bülbül geniş müzakirə ilə çıxış edir. Bülbülün təşəbbüsü ilə 25 iyun-1 iyul 1937-ci ildə Moskvada vokalçı pedaqoqların ümumittifaq konfransı təşkil olunur. Həmin konfransda Bülbül və M.Kolotova öz tələbələri ilə birlikdə iştirak edir. 1939-cu ilin payız aylarında isə Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasında vokal ifaçılığının təhsil problemlərinə dair geniş müzakirələr keçirilir. Bu həmin il Moskvada keçiriləcək ümumittifaq konfransına hazırlıq xarakterli tədbir olur. Burada Avropa vokal ifaçılığı üzrə pedaqoqlardan R.Karva, M.Kolotova, S.Xalfenlə yanaşı, xalq musiqisi ifaçılığı üzrə dərslər deyən S.Şuşinski, Q.Pirimov, F.Mehrəliyeva və başqaları da çıxış edir. İfa olunan musiqi nömrələri isə N.Lifşits tərəfindən müşayiət olunur.

Moskva konfransında Bülbül məruzə ilə çıxış edir. Geniş müzakirələrə səbəb olan məruzə vokal ifaçılığı sənətinin təhsil problemlərini tamamilə əhatə edir. Məruzə ilə əlaqədar konfransın təşkilat komitəsi Ü.Hacıbəyova məktub ünvanlayır. Həmin məktubda deyilir: “Vokal ifaçılığının təhsili ilə əlaqədar Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının konfransa təqdim etdiyi material böyük maraq doğurmuşdur. Bununla əlaqədar olaraq Bakı nümayəndəsinə çıxış üçün verilən vaxtı uzadılmışdır. Yoldaş Bülbülün məruzəsi milli ifaçıların hazırlanması sahəsində əsas məruzə olaraq görülür” [4. s. 76].

1941-ci ilin mart ayında Bakıda Vokal İfaçılarının Ümumittifaq Konfransı keçirilir. Onun təşkilat komitəsinə Ü.Hacıbəyov, Bülbül, A.Tuqanov, K.Knijnikov, M.Kolotova, H.Sarabski daxil edirlər. Tədbirdə Bülbül yenə geniş məruzə ilə çıxış edir. Onun məruzəsi bir neçə bölmədən ibarət olur. İlk bölmədə Azərbaycan oxuma sənətinin inkişaf mərhələlərindən bəhs edilir. Burada Avropa klassik ifaçılıq ənənələri ilə xalq ifaçılığının sintezi probleminə toxunulur. Bülbül qeyd edir: “Bu ideyanın həyata keçirilməsi Azərbaycan və Avropa vokal ifaçılığının qədim dövrlərdən başlayaraq bütün növləri ilə tanış olmaq və öyrənmək yolu ilə mümkündür” [4. s. 77].

Bülbülün çıxışının ikinci bölməsi Sovet Azərbaycanının vokal ifaçılıq sənətinin inkişafı

problemlərinə həsr olunur. Digər bölmədə o, Azərbaycan dilinin fonetik özünəməxsusluğundan bəhs edir, onu italyan dili ilə müqayisə edərək, Azərbaycan dilinin vokal ifaçılığı üçün uyğun dil olduğunu vurğulayır. Dördüncü bölmədə görkəmli sənətkar öz dövrü üçün müasir olan vokal ifaçılıqlarına lazım olan bütün keyfiyyətləri bir-bir sadalayır. İfaçıların peşəkar səviyyədə formalaşması problemlərinə aydınlıq gətirir. Beşinci bölmədə Bakıda yerləşən musiqi texnikumlarının birinin “xalq yaradıcılığının solo ifaçılığı” sinfinin işi təhlil olunur. Altıncı bölmədə müəllim kadrlarının hazırlanmasından, yeddinci bölmədə Azərbaycan vokal ifaçılığının digər respublikaların eyni musiqi sahəsi ilə uyğunluğundan danışılır. Ümumiyyətlə vokal ifaçılığının təhsili problemlərini geniş şəkildə əhatə edən məruzədə oxuma sənəti üzrə siniflərin açılmağı, Azərbaycan solo oxuma sənətinin tədrisi metodikası və s bu kimi mühüm problemlərlə toxunulur. Bütün bunlar isə Bülbülü sadəcə istedadlı vokal ifaçısı kimi deyil, eyni zamanda milli vokal ifaçılığı sənətinin əsasını formalaşdıran, onun inkişaf istiqamətini müəyyən edən görkəmli musiqi xadimi kimi şərtləndirir.

Nəticə. XX əsrin 30-40-cı illərinin zəngin yaradıcı mühiti milli musiqi mədəniyyətinin bütün sahələrinin yüksək səviyyədə inkişafının müşahidə olunduğu əhəmiyyətli tarixi dövr idi. Bu dövrdə milli vokal ifaçılığı da özünün inkişaf tarixində yeni istiqamətlərə üz tutur. Bu musiqi mədəniyyətinin ümumilikdə şaxələnərək inkişafına şərait yaradaraq, onun gələcək perspektivliyini müəyyən edirdi. Vokal ifaçılığı bəstəkar yaradıcılığına da təsir göstərərək, vokal musiqisi janrında maraqlı sənət əsərlərinin yaranması zərurətini də ortaya qoyurdu. Bu baxımdan yazılan musiqi əsərləri milli vokal janrının nailiyyətləri hesab olunur ki, milli vokal musiqisi janrında ilk əsər yazan bəstəkar rolunda isə gənc və istedadlı bəstəkar A.Zeynallı çıxış edir. Onun müxtəlif mövzular əsasında yazdığı “Ölkəm”, “Sərhədçi”, “Çadra”, “Sual”, “Seyran” romansları bu janrdə yazılmış ilk əsərlər hesab edilir.

Bu əsərlər arasında xüsusilə C.Cabbarlının sözlərinə yazılmış “Ölkəm” romansı həm öz dövründə, həm də müasir zamanda vokal ifaçılıqlarının repertuarında daimi yerini alaraq, vətən gözəlliklərini əks etdirən əhəmiyyətli sənət nümunələrindən birinə çevrilir. “Şur” muğamına əsaslanan romansda bəstəkar milli muğamların lad-məqam intonasiyalarından məharətlə bəhrələnir. Bu haqda S.Qasımova yazır: “Romansda geniş istifadə olunan şur muğamının intonasiya ifadələri və inkişaf məntiqi musiqini daha da zənginləşdirir” [2. s. 87].

“Ölkəm” romansının ilk ifaçısı olan Bülbül onu özünəməxsus ustalıqla ifa etmişdir. İlk dəfə 1931-ci ildə səslənən bu əsərin ifası zamanı Bülbülü fortepianoda bəstəkarın özü müşayiət edir. 40-cı illərdə Ü.Hacıbəyovun bəstələdiyi “Sənsiz” və “Sevgili canan” qəzəl-romansları ilə isə qəzəl-romans janrının ilk nümunələrini yaradır. Biri “Şüştər” digəri “Segah” muğamı üzərində qurulan və Nizaminin anadan olmasının 800 illik yubileyinə həsr edilmiş hər iki əsərin ilk ifaçısı yenə də Bülbül olur.

30-40-cı illərdə Ü.Hacıbəyov və başqa bəstəkarlar xüsusilə kütləvi mahnılara daha çox müraciət edir. Dövrünə görə müasir olan mövzuları bu əsərlərdə dərin intonasiyalarla işləyirlər. Bütün bunlar bəstəkar yaradıcılığında vokal janrının əhəmiyyətini diqqətə çatdırmaqla yanaşı, inkişaf edən vokal ifaçılığı sənətində repertuar zənginliyini formalaşdıraraq onun gələcək perspektivliyini də müəyyən edirdi.

XX əsrin 30-40-cı illərində hələ gənc olan milli vokal ifaçılığı sənətinin nümayəndələri Azərbaycan bəstəkarlarının və dünya opera sənətindən ayrı-ayrı partiyaların, o cümlədən xarici ölkə bəstəkarlarının vokal janrında yazmış olduqları əsərləri məhz yüksək səviyyəli təhsil nəticəsində daha mükəmməl şəkildə ifa etməyə başlayırlar ki, bütün bunlar da mükəm-

məl ifaçılıq üslubu ilə diqqət çəkən məktəbin formalaşdığına ən bariz nümunədir. Bu məktəb yeni inkişaf mərhələlərini bir-birinin ardınca izləyərək, dünya musiqi mədəniyyətində xüsusi yeri olan ifaçılar ordusu yetişdirir. Bülbül başda olmaqla Ş.Məmmədova, R.Behbudov, M.Mağomayev, L.İmanov, R.Ataqişiyev, F.Qasımova, X.Qasımova, Y.Eyvazov, F.Hacıyeva, A.Zeynalov, S.Cəfərov və başqaları bu məktəbin ən görkəmli nümayəndələridir.

Milli vokal ifaçılığı müasir dövrümüzdə də mükəmməl sənət sahəsi kimi yeni nəslin nümayəndələrinin timsalında dünya musiqi mədəniyyətinə ən gözəl töhfələr verməyə davam edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənova-İsmayılova C. Bülbül Azərbaycan professional vokal sənətinin banisidir – İrsimiz. “Şuşa-250” // Musiqi dünyası 2001, № 1-2 (7), s. 27-28.
2. Qasımova S., Bağırov N. Azərbaycan sovet musiqi ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1984.
3. Məhərrəmovə.T. Şövkət Məmmədova. Vokal sənətimizin pioneri.
<https://kayzen.az/blog/musiqi/25610/vokal-s%C9%99n%C9%99timizin-pioneri.html>, 2020, 11 iyun.
4. Азербайджанская Государственная Консерватория имени Узеира Гаджибекова / Редактор Гаджибеков С. Баку: Азернешр, 1972.

Naxçıvan Dövlət Universiteti
E-mail: xalidemerdenova8809

Khalida Mardanova

THE HISTORY OF THE NATIONAL VOCAL PERFORMANCE ART DEVELOPMENT

Azerbaijani musical culture has gone through a huge development path spanning many years. Each stage of this development path revealed its own genre diversity and caused the achievement of greater achievements with the formation of the main means of expression in the formation of the national style. National vocal performance also played a special role in the development of national musical culture through its content and essence, and developed as a more perfect art field as a result of the synthesis of folk music and classical European vocal performance in their separate stages. The national vocal art in Azerbaijan has determined a different direction in the historical development process with the creation of the composer's works and has entered the modern stage based on new trends. It is interesting that, like other areas of musical culture, vocal performance has been formed as a perfect art in a short time and has become the most promising field of creativity.

The article looks at the first years of the formation of the art of vocal performance in Azerbaijan. The aspects that act as a necessary factor in the creation of this art are clarified. It is noted that the creation of the first national opera ensured the development of the art of vocal performance, and in this field, the unique features of the art of performing in folk and European music were revealed. The main parts of the mugham-opera “Leyli and Majnun”,

the first national work, were performed by singers and connoisseurs of mugham art. However, the mastering of classical European opera art and the creation of classical operas with national content revealed the importance of the formation of vocal art as a professional field. As a result of the important activities of prominent masters such as Ş.Mammadova, Bulbul, the national vocal art experienced a real evolutionary process. Most importantly, the art of Azerbaijani vocal performance is distinguished by its uniqueness. Thus, in this art, the intricacies of European and national singing are organically combined.

The article also talks about the organized role of education in the field of vocal performance. The work done in this field is brought to attention. The preparation of the pedagogical and methodical foundations of the art of vocal performance is discussed through the nightingale. The influence of vocal performance on composer creativity and the importance of works written by our composers in the genre of vocal music are emphasized.

Keywords: *vocal, work, performer, education, genre, music, composer, art.*

Халида Марданова

ИЗ ИСТОРИИ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ВОКАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Азербайджанская музыкальная культура прошла огромный, многолетний путь развития. Каждый этап этого пути развития выявил свое жанровое многообразие и обусловил большие достижения в формировании основных средств выразительности национального стиля. Национальное вокальное исполнительство также сыграло особую роль в развитии национальной музыкальной культуры по своему содержанию и сущности и выросло как более совершенное художественное направление в результате синтеза народной музыки и классического европейского вокально-исполнительского искусства. Национальное вокальное искусство в Азербайджане с созданием произведений композитора определило иное направление в процессе исторического развития и на основе новых тенденций вышло на современный этап. Интересно, что, как и другие области музыкальной культуры, вокальное исполнительство за короткое время оформилось как совершенное искусство и стало наиболее перспективной областью творчества.

В статье рассматриваются первые годы становления вокального исполнительского искусства в Азербайджане. Выявляются аспекты, выступающие необходимым фактором в создании этого искусства. Следует отметить, что создание первой национальной оперы обеспечило развитие вокального исполнительского искусства, и в этой области раскрылись уникальные черты исполнительского искусства в народной и европейской музыке. Главные партии в мугам-опере «Лейли и Меджнун», первом национальном произведении, исполнили певцы и ценители искусства мугама. Однако освоение классического европейского оперного искусства и создание классических опер национального содержания выявили важность формирования вокального искусства как профессиональной сферы. В результате важной деятельности таких выдающихся мастеров, как Ш.Мамедова, Бюльбюль, национальное вокальное искусство пережило настоящий эволюционный процесс. Самое главное, искусство азербайджанского

вокального исполнительства отличается своей уникальностью. Таким образом, в этом искусстве органично сочетаются тонкости европейского и национального искусства пения.

Также в статье говорится о большой роли образования в области вокального исполнительства. Подчеркнута роль Бюльбюля в подготовке педагогических и методических основ вокального исполнительского искусства. Особое внимание уделяется проделанной работе в этой области. Подчеркнуто влияние вокального исполнительства на композиторское творчество и значение произведений, написанных нашими композиторами в жанре вокальной музыки.

Ключевые слова: вокал, произведение, исполнитель, образование, жанр, музыка, композитор, искусство.

(Sənətşünaslıq elmləri doktoru İnara Məhərrəmovə tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant 06.03.2024

Son variant 27.03.2024